

जल जीवन मिशन अंतर्गत शाश्वत कार्यात्मक नळ जोडणी देण्यासाठी पाण्याचा ताण असलेल्या कालावधीत कॅच द रेन (Catch the Rain) तत्वावर पिण्याचे पाणी उपलब्ध करून देण्यासाठी राज्यभरात “स्व.मीनाताई ठाकरे ग्रामीण पाणी साठवण योजना” राबविण्यावाबत.

महाराष्ट्र शासन

पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग

शासन परिपत्रक क्रमांक: ग्रापाधो-२०२१/प्र.क्र.१७/पापु-०७

सातवा मजला, गोकुळदास तेजपाल रुग्णालय इमारत संकुल,
लोकमान्य टिळक मार्ग, क्रॉफर्ड मार्केट जवळ, नविन मंत्रालय इमारत, मुंबई-४०० ००९

तारीख: २० ऑगस्ट, २०२१

वाचा :-

- १) शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक: जजमि-२०१९/प्र.क्र.१३८/पापु-१०(०७),
दिनांक ०४/०९/२०२०
- २) शासन निर्णय, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, क्रमांक: ग्रापाधो-२०२१/प्र.क्र.१७/पापु-०७, दिनांक
२०/०५/२०२१

शासन परिपत्रक :

पिण्याच्या पाण्याची समस्या असलेल्या गावे / वाड्या/ वस्त्यांमध्ये पिण्याचे पाणी साठवणूक करून वापरण्यासाठी कॅच द रेन या तत्वावर साठवण टाकीसारख्या उपाययोजना राबविण्याकरिता संचालक, भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा यांच्या अध्यक्षतेखाली समिती गटीत करण्यात आली होती. या समितीने दिलेल्या अहवालानुसार राज्यात उन्हाळ्यातील ३ ते ४ महिने आणि अन्य कारणांमुळे काही विशिष्ट कालावधीत पाण्याचा ताण जाणवणाऱ्या कालावधीत पिण्याचे पाणी उपलब्ध करून देण्यासाठी जल जीवन मिशन कार्यक्रमांतर्गत “स्व.मीनाताई ठाकरे ग्रामीण पाणी साठवण योजना” संदर्भाधीन क्र. २ येथील शासन निर्णयान्वये राज्यभरात राबविण्यात येत आहे.

स्व.मीनाताई ठाकरे ग्रामीण पाणी साठवण योजनेतर्गत पुढीलप्रमाणे उपाययोजना हाती घेण्यात येत आहेत:-

- १) मेटॅलिक पद्धतीच्या साठवण टाक्या.
- २) फेरोसिमेंट अथवा आर.सी.सी. सिमेंटच्या साठवण टाक्या.

- ३) जलकुंभ/ साठवण टाक्या.
- ४) पावसाचे पाणी/झरा आधारित साठवण तलाव (पाणी तळे).
- ५) फेरोसिमेंटच्या छोट्या टाक्या (पागोळी विहिर).
- ६) बंद असलेली भूमीगत साठवण टाकी.

जल जीवन मिशन कार्यक्रमांतर्गत राज्यात राबविण्यात येत असलेल्या स्व.मीनाताई ठाकरे पाणी साठवण योजनेतर्गत राबवावयाच्या उपरोक्त उपाययोजनांपैकी अनु क्र. १ ते ३ येथील उपाययोजना राबविण्यासाठी सविस्तर मार्गदर्शक सूचना संदर्भाधीन क्रमांक २ येथील शासन निर्णयातील परिशिष्ट १ ते ४ अन्वये देण्यात आल्या आहेत. उर्वरित उपाययोजनांबाबत स्वतंत्रपणे निर्देश देण्यात येतील असे दिनांक २०/०५/२०२१ च्या शासन निर्णयात नमूद करण्यात आले आहे. त्यानुसार वर नमूद उपाययोजनांमधील अनु क्र. ४, ५ व ६ येथील उपाययोजना राबविण्याकरिता सविस्तर मार्गदर्शक सूचना या शासन परिपत्रकातील परिशिष्ट १ ते ३ अन्वये देण्यात येत आहे.

पावसाचे पाणी/झरा आधारित साठवण तलाव या उपाययोजनेबाबतच्या सविस्तर मार्गदर्शक सूचना परिशिष्ट-१ मध्ये देण्यात आल्या आहेत. फेरोसिमेंटच्या छोट्या टाक्या (पागोळी विहिर) या उपाययोजनेबाबतच्या सविस्तर मार्गदर्शक सूचना परिशिष्ट-२ मध्ये देण्यात आल्या आहेत. तर बंद असलेली भूमीगत साठवण टाकी या उपाययोजनेबाबतच्या सविस्तर मार्गदर्शक सूचना परिशिष्ट-३ मध्ये देण्यात आल्या आहेत. त्यानुसार कार्यवाही करण्यात यावी.

सदर शासन परिपत्रक महाराष्ट्र शासनाच्या www.maharashtra.gov.in या संकेतस्थळावर उपलब्ध करण्यात आले असून त्याचा संकेतांक 202108201205187328 असा आहे. हे परिपत्रक डिजीटल स्वाक्षरीने साक्षांकित करून काढण्यात येत आहे.

महाराष्ट्राचे राज्यपाल यांच्या आदेशानुसार व नावाने.

(चेतन निकम)

अवर सचिव, महाराष्ट्र शासन.

प्रत,

- १. मा. राज्यपाल, महाराष्ट्र राज्य, राजभवन, मुंबई.
- २. मा. मुख्यमंत्री महोदयांचे प्रधान सचिव, मुख्यमंत्री सचिवालय, मंत्रालय, मुंबई.
- ३. मा. मंत्री, पाणी पुरवठा व स्वच्छता यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- ४. मा. राज्यमंत्री, पाणी पुरवठा व स्वच्छता यांचे खाजगी सचिव, मंत्रालय, मुंबई.
- ५. मा. विधानसभा सदस्य/ विधानपरिषद सदस्य (सर्व), महाराष्ट्र विधानमंडळ सचिवालय, मुंबई.
- ६. मा. मुख्य सचिव, महाराष्ट्र राज्य.

७. अपर मुख्य सचिव, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
८. अपर मुख्य सचिव, ग्राम विकास विभाग, बांधकाम भवन, मुंबई.
९. विभागीय आयुक्त, प्रादेशिक विभागीय कार्यालय, कोकण, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती, नागपूर.
१०. सदस्य सचिव, महाराष्ट्र जीवन प्राधिकरण, एक्सप्रेस टॉवर्स, नरिमन पॉइंट, मुंबई.
११. संचालक, भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा, भूजल भवन, शिवाजीनगर, पुणे.
१२. मुख्य कार्यकारी अधिकारी, जिल्हा परिषद (सर्व).
१३. मुख्य अभियंता तथा विशेष कार्य अधिकारी, पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभाग, मंत्रालय, मुंबई.
१४. मिशन संचालक (जल जीवन मिशन), राज्य पाणी व स्वच्छता मिशन, बेलापूर, नवी मुंबई.
१५. महालेखापाल, महाराष्ट्र-१ (लेखा परिक्षा/ लेखा व अनुज्ञेयता), मुंबई.
१६. महालेखापाल, महाराष्ट्र-२ (लेखा परिक्षा/ लेखा व अनुज्ञेयता), नागपूर.
१७. उपायुक्त (विकास), विभागीय विशेष सनियंत्रण कक्ष, कोकण, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती, नागपूर.
१८. प्रादेशिक उपसंचालक, भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा, कोकण, पुणे, नाशिक, औरंगाबाद, अमरावती, नागपूर.
१९. उपमुख्य कार्यकारी अधिकारी (पाणी व स्वच्छता), जिल्हा परिषद (सर्व)
२०. कार्यकारी अभियंता (ग्रामीण पाणी पुरवठा विभाग), जिल्हा परिषद (सर्व).
२१. जिल्हा वरिष्ठ भूवैज्ञानिक, भूजल सर्वेक्षण आणि विकास यंत्रणा (सर्व).
२२. पाणी पुरवठा व स्वच्छता विभागातील सर्व कार्यासने.
२३. निवडनस्ती, कार्यासन पापु-०७

शासन परिपत्रक क्रमांक ग्रापाधो-२०२१/प्र.क्र.१७/पापु-०७, दिनांक २० ऑगस्ट, २०२१ सोबतचे परिशिष्ट

परिशिष्ट-१

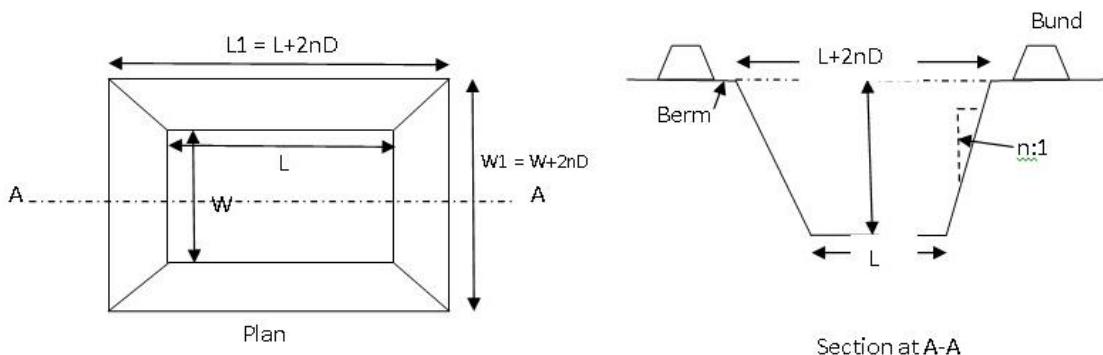
साठवण तलाव / तळे

पाण्याचा ताण असलेल्या गावे / वाढ्यांमध्ये व्यवहार्य असल्यास साठवण तलाव / तळे या योजना घेता येऊ शकतील. ताण असलेल्या कालावधीकरिता पाणी पुरवठा करण्यासाठी पावसाळ्यामध्ये पाणी साठवण तलावामध्ये साठवून ठेवता येऊ शकेल. साठवण तलावासाठी मुबलक जागेची आवश्यकता लागणार आहे. साठवण तलावाचे आकारमान व आराखडा (design) गावाची लोकसंख्या, पाण्याचा ताण असलेला कालावधी, पाणी वितरणाचा दर, पर्जन्यमान, बाष्णीभवनाचा दर, भूस्तरीय रचना, टोपोग्राफी इत्यादी बाबींचे विश्लेषण करून त्यानुसार निश्चित करण्यात यावे. तलावामध्ये साठवून ठेवण्यासाठी पावसाचे पाणी तसेच उपलब्ध असल्यास झरा अथवा नजिकच्या स्रोतातून पावसाळ्यात उपलब्ध होणाऱ्या भूजलाचा वापर करण्यात यावा. साठवण तलाव भरण्यासाठीची कार्यपद्धती निश्चित करण्यात यावी. जमिनीवरुन वाहुन जाणारे पाणी या साठवण तलावात सोडण्यात येऊ नये. जमिनीवरुन वाहुन जाणाऱ्या पाण्यामुळे साठवून ठेवलेले पिण्याचे पाणी दुषित होऊ शकते. साठवण तलाव खुदाईसाठी नियोजन विभागामार्फत व राज्य फलोत्पादन मिशनद्वारे निर्गमित शेततळी बांधण्याबाबतच्या मार्गदर्शक सुचनांचा वापर करण्यात यावा.

साठवून ठेवलेले पाणी पाझारु नये याकरिता साठवण तलावाच्या तळाशी व तटबंदीपर्यंत उत्तम प्रतीच्या पॉलीइथीलीन मटेरीयलचे आच्छादन टाकण्यात यावे. अशा प्रकारचे आच्छादन फुडग्रेड गुणवत्ता प्रमाणित प्रतीच्या रिइनफोर्सड पॉलीइथीलीन, रिइनफोर्सड पॉलीप्रोपेलीन लायनर अथवा अशा गुणवत्तेचे इतर लायनर असावेत अन्यथा त्याची साठवलेल्या पाण्यासोबत प्रक्रिया होऊन त्याच्यामुळे देखील पिण्याचे पाणी दुषित होऊ शकते. लायनर टिकाऊ तसेच पंकचर रेजिस्टंट असावे व त्याची जाडी ३०० ते ६०० GSM दरम्यान असावी.

या बरोबरच साठवण तलावातून मोठ्या प्रमाणावर बाष्णीभवन होऊन साठवलेले पाणी कमी होत असते. बाष्णीभवन कमी करण्यासाठी उपलब्ध पद्धतींचा वापर करता येऊ शकेल. परंतु, त्यामुळे पिण्याच्या पाण्याची गुणवत्ता खराब होणार नाही याची दक्षता घेण्यात यावी.

साठवण तलावातून वितरण व्यवस्थेद्वारे पाण्याचा ताण असलेल्या कालावधीत पिण्याचे व घरगुती वापराचे पाणी उपलब्ध करून देण्यात यावे. त्याकरिता अस्तित्वातील योजनेची उपांगे यांचा विचार करून आवश्यकतेनुसार

पाईपलाईन, वितरण टाकी, वितरण व्यवस्था इत्यादीचा समावेश योजनेत करण्यात यावा. पाणी वितरण करतेवेळी शुद्ध व निर्जन्तुक करून वितरण करण्यासाठी योग्य ती व्यवस्था करण्यात यावी.

माहीतीदर्शक छायाचित्र

(Image is only for representational purpose)

शासन परिपत्रक क्रमांक ग्रापाधो-२०२१/प्र.क्र.१७/पापु-०७, दिनांक २० ऑगस्ट, २०२१ सोबतचे परिशिष्ट

परिशिष्ट-१-अ

पिण्याच्या पाण्यासाठी करावयाचे साठवण तलाव / तळे यामध्ये वापरावयाच्या लायनर (आच्छादन) इत्यादी बाबत मार्गदर्शक सुचना

पाण्याचा ताण असलेल्या गावे / वाड्यांमध्ये व्यवहार्य असल्यास साठवण तलाव / तळे या योजना घेता येऊ शकतील. ताण असलेल्या कालावधीकरिता पाणी पुरवठा करण्यासाठी पावसाळ्यामध्ये पाणी साठवण तलावामध्ये साठवून ठेवता येऊ शकेल. पाणी पुरवण्यासाठी साठवण तलाव उपाय योजना हाती घेताना खालील मार्गदर्शक सुचनांचा अवलंब करावा. स्थानिक परिस्थितीनुसार यात सुयोग्य बदल करता येतील.

- साठवण तलाव खुदाईसाठी नियोजन विभागामार्फत व राज्य फलोत्पादन मिशनद्वारे निर्गमित शेततळी बांधण्याबाबतच्या मार्गदर्शक सुचनांचा वापर करण्यात यावा.
- तलावामध्ये साठवून ठेवण्यासाठी पावसाचे पाणी तसेच उपलब्ध असल्यास झारा अथवा नजिकच्या स्रोतातून पावसाळ्यात उपलब्ध होणाऱ्या भूजलाचा वापर करण्यात यावा.
- साठवण तलावाचे आकारमान व आराखडा (design) गावाची लोकसंख्या, पाण्याचा ताण असलेला कालावधी, पाणी वितरणाचा दर, पर्जन्यमान, बाष्णीभवनाचा दर, भूस्तरीय रचना, टोपोग्राफी इत्यादी बाबीचे विश्लेषण करून त्यानुसार निश्चित करण्यात यावे.
- जमिनीवरून वाहन जाणारे पाणी या साठवण तलावात सोडण्यात येऊ नये. जमिनीवरून वाहन जाणाऱ्या पाण्यामुळे साठवूण ठेवलेले पिण्याचे पाणी दुषित होऊ शकते.
- साठवून ठेवलेले पाणी पाझरु नये या करिता साठवण तलावाच्या तळाशी व तटबंदीपर्यंत उत्तम प्रतीच्या फुडग्रेड प्रमाणित पॉलीइथीलीन मटेरीयलचे आच्छादन टाकण्यात यावे.
- अशा प्रकारचे अच्छादन IS ७०१६ नुसार फुडग्रेड गुणवत्ता प्रमाणित रिइनफोर्सड पॉलीइथीलीन, रिइनफोर्सड पॉलीप्रोपेलीन लायनर अथवा अशा गुणवत्तेचे इतर लायनर असावेत अन्यथा त्याची साठवलेल्या पाण्यासोबत प्रक्रिया होऊन त्याच्यामुळे देखील पिण्याचे पाणी दुषित होऊ शकते.
- लायनर टिकाऊ तसेच पंकचर रेजिस्टंट असावे व त्याची जाडी ३०० ते ६०० micron (GSM) दरम्यान असावी.
- बाजारात सहजपणे उपलब्ध लायनरचा वापर करण्यात यावा. परंतु, साधे पिव्हिसी अच्छादन वापरु नये त्यामुळे पाणी दुषित होण्याचा धोका संभवतो.
- दरवर्षी साठवण तलाव भरण्यापुर्वी आच्छादनाची स्वच्छता करावी व माती आणि इतर कचरा स्वच्छ करावा.

- साठवण तलावातुन मोळ्या प्रमाणावर बाष्पीभवन होऊन साठवलेले पाणी कमी होत असते. आवश्यकता असल्यास बाष्पीभवन कमी करण्यासाठी उपलब्ध पद्धतींचा वापर करता येऊ शकेल. परंतु, त्यामुळे पिण्याच्या पाण्याची गुणवत्ता खराब होणार नाही याची दक्षता घेण्यात यावी.
- साठवून ठेवलेल्या पाण्याची उपविभागीय प्रयोगशाळेमार्फत नियमित पाणी गुणवत्ता चाचणी करण्यात यावी.

शासन परिपत्रक क्रमांक ग्रापाधो-२०२१/प्र.क्र.१७/पापु-०७, दिनांक २० ऑगस्ट, २०२१ सोबतचे परिशिष्ट

परिशिष्ट-२

फेरोसिमेंटच्या छोट्या टाक्या (पागोळी विहीर)

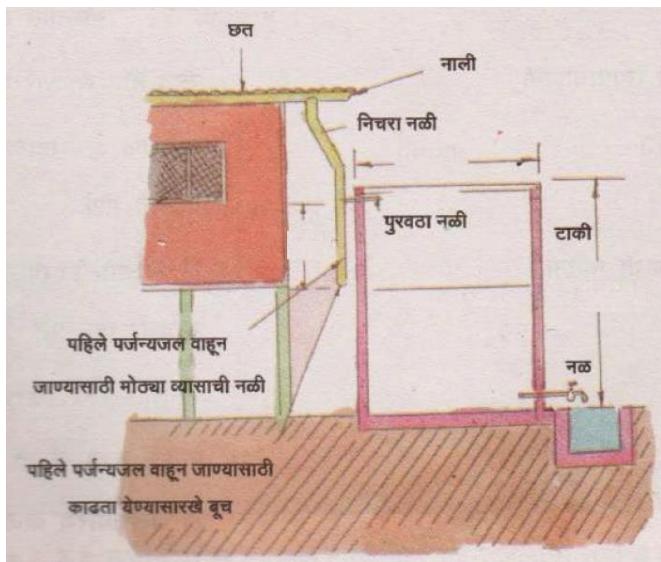
पर्जन्यमान मोठ्या प्रमाणावर असुनही भुरचना व भुस्तरीय परिस्थिती प्रतिकुल असल्याने उन्हाळ्यात अनेक गावे, वाड्या-वस्त्यांना पिण्याच्या पाण्याची टंचाई जाणवते. भुस्तरीय रचनेमुळे भूजल पुनर्भरण करून सुद्धा उन्हाळ्यापर्यंत पाणी टिकून रहात नाही अथवा जमिनीखालचे पाणी खारे असल्यामुळे त्याचा फायदा होत नाही. अशा गावे, वाड्या, वस्त्यांमध्ये पावसाचे प्रमाण जास्त असल्यामुळे घराच्या छतावर पडणाऱ्या पावसाचे पाणी साठवून ठेवण्यासाठी फेरोसिमेंटच्या छोट्या टाक्या अथवा पागोळी विहिर बांधून अशा वाड्यांची पिण्याच्या पाण्याची समस्या सोडविण्यात यावी. अशा योजना शिवकालीन पाणी साठवण योजनेअंतर्गत हाती घेण्यात आल्या आहेत.

अत्यंत कमी लोकसंख्या असलेल्या गावे, वाड्या-वस्त्यांकरिता या योजना हाती घेण्यात याव्यात. वाडीतील सर्व घरांकरिता पाऊस पाणी संकलन व्यवस्था करण्यात यावी. पाऊस पाणी संकलन व्यवस्थेमध्ये छताच्या खालच्या निमुळत्या टोकाशी पाणी एकत्रित करण्याकरिता नक्की बसविण्यात यावी. नक्कीचा साधारण उतार जमिनीवरील साठवण टाकीत सोडलेल्या उभ्या नक्कीकडे देण्यात यावा. नक्कीच्या खालच्या टोकास मेश तारेची जाळी लावण्यात यावी जेणेकरून झाडाची वाळलेली पाने व इतर अनावश्यक वस्तू साठवण टाकीत जाण्यापासून प्रतिबंध करता येईल. पहिल्या पावसाच्या पाण्यासोबत येणारी धुळ व इतर कचरा इत्यादी टाकीत जाऊ न देता बाजुला सोडण्यात यावा. आवश्यक तेवढे पावसाचे पाणी साठवण्यात यावे व टाकी भरल्यावर अतिरिक्त पाणी जमिनीत मुरवावे अथवा नदी नाल्यात सोडण्यात यावे.

साठवण टाकी जमिनीवर अथवा जमिनीखाली बांधता येईल. कमी खर्चाच्या व टिकाऊ म्हणून फेरोसिमेंटच्या टाक्या बांधण्यात याव्यात. वाडीतील घरे किती विखुरलेली आहेत त्या आधारे सर्व घरांसाठी एकत्रित अथवा वेगवेगेब्या टाक्या बांधण्यात याव्यात. टाकी बांधण्याकरिता फेरोसिमेंट अथवा चिकन मेशाचा वापर करून त्यावर सिमेंट व रेतीचा गिलावा करण्यात यावा. मोठ्या आकाराच्या टाक्यांसाठी लोखंडी सळ्यांचा सांगाडा वापरण्यात यावा. टाकीचा आकार उपलब्ध करून द्यावयाच्या पाण्याच्या क्षमतेनुसार निश्चित करण्यात यावा. पाणी निर्जन्तुक राहण्यासाठी विरंजक चुर्ण वापरण्यात यावे. जमिनीवरील टाकी करिता सुमारे ३.५० ते ४ रु. प्रती लिटर इतका व जमिनीखालील टाकीस अंदाजे २ ते ३ रु प्रती लिटर इतका खर्च अपेक्षित आहे.

अशा प्रस्तावित गावांमध्ये या योजना योग्यरित्या वापरण्याकरिता व योजनेच्या देखभाल दुरुस्तीकरिता ग्रामस्थांची मोठ्या प्रमाणावर क्षमता बांधणी करण्यात यावी. योजना तयार करताना सविस्तर सर्वेक्षण करून पाऊस पाणी संकलन व्यवस्था, साठवण टाक्या इत्यादीचे अचुक आकारमान घेऊन अंदाजपत्रके तयार करण्यात यावीत व संपुर्ण गाव / वाडी-वस्ती करिता एकत्रित निविदा प्रक्रिया करण्यात यावी.

संकल्प चित्र -

Tank Under construction

completed Tank

शासन परिपत्रक क्रमांक ग्रापाधो-२०२१/प्र.क्र.१७/पापु-०७, दिनांक २० ऑगस्ट, २०२१ सोबतचे परिशिष्ट

परिशिष्ट-३

भूमीगत साठवण टाकी

ज्या ठिकाणी जागेची उपलब्धता कमी आहे अथवा इतर बाबींमुळे जमिनीवर साठवण टाकी बांधणे शक्य नाही किंवा सदर गावे, वाड्या-वस्त्यांकरिता उपयुक्त आहे अशा ठिकाणी भूमीगत साठवण टाकी योजना हाती घेण्यात यावी.

परिशिष्ट-२ (फेरोसिमेंटच्या छोट्या साठवण टाक्या) मध्ये विवेचन केलेल्या सर्व बाबी भूमीगत साठवण टाकी साठी लागू राहतील. सदर परिशिष्टात नमूद केल्याप्रमाणे भूमीगत साठवण टाकीसाठी देखील छतावरील पाऊस पाणी संकलन व्यवस्था निर्माण करण्यात यावी. भूमीगत साठवण टाकीचे बांधकाम देखील फेरोसिमेंट पद्धतीने करण्यात यावे. टाकीचा आकार उपलब्ध करून द्यावयाच्या पाण्याच्या क्षमतेनुसार निश्चित करण्यात यावा. पाणी निर्जतुक राहण्यासाठी विरंजक चुर्ण वापरण्यात यावे. टाकी धसु नये या करिता आवश्यक ती काळजी घेण्यात यावी.

अशा प्रस्तावित गावांमध्ये या योजना योग्यरित्या वापरण्याकरिता व योजनेच्या देखभाल दुरुस्तीकरिता ग्रामस्थांची मोठ्या प्रमाणावर क्षमता बांधणी करण्यात यावी. योजना तयार करताना सविस्तर सर्वेक्षण करून पाऊस पाणी संकलन व्यवस्था, साठवण टाक्या इत्यादीचे अचुक आकारमान घेऊन अंदाजपत्रके तयार करण्यात यावीत व संपुर्ण गाव / वाडी-वस्ती करिता एकत्रित निविदा प्रक्रिया करण्यात यावी.

